

Dick van Niekerk

BEDA VENERABILIS, DE BENEDICTIJNSE VADER VAN DE ANGELSAKSISCHE HISTORIOGRAFIE

Samen met Beda de Eerbiedwaardige vertoeven we in het landschap van Northumbria. Het was destijds een onafhankelijk koninkrijk aan de Engelse oostkust ten noorden van de rivier Humber, dat was ontstaan door de vereniging van Deira en Bernicia. Na zijn geboorte aldaar zou Beda Venerabilis, een der grootste letterkundigen en wetenschappers uit de vroegste middeleeuwen, uit dat centrum van de Oudengelse cultuur nooit meer weg gaan.

Reeds op zevenjarige leeftijd was Beda door toedoen van zijn welgestelde ouders in 680 voor zijn vorming als oblaat opgenomen in het klooster van Wearmouth. Hij stond er onder de hoede van abt Benedictus Biscop, die tijdens zijn vijf reizen naar Rome telkens vele manuscripten meebracht. Later vestigde Beda zich permanent en levenslang in het op tien kilometer gelegen nieuwe dubbelklooster van Jarrow, gesticht in 682 door Ceolfrith aan de monding van de Tyne en de Wear. Beda vervolgde er zijn studie van de artes, geschiedenis en filosofie en was er zelf docent.

Het verhaal gaat dat Beda een enkele keer naar de abdij van Lindisfarne op Holy Island trok, honderd kilometer meer noordelijk langs de kust, en nog eens naar de stad York, 130 kilometer zuidelijker en landinwaarts. Beda deed dat enkel in opdracht van zijn bisschop om ter plaatse het niveau van de leermiddelen en het onderwijs te inspecteren. Lust tot meer avonturen had de kloosterintellectueel nadien nooit meer. Desalniettemin gebruikte men zijn handboek over de Heilige Plaatsen in het Nabije Oosten tot in de 19de eeuw als een praktische reisgids!

Ondanks zijn zeer beperkte actieradius was Beda al aan het eind van zijn leven bekend als een eminent intellectueel, veelschrijver, vertaler en later Angelsaksische kerkvader. Zijn geschriften getuigen van een serene kritische ingesteldheid en ruime eruditie. Beda beschouwde de stammen van Angelen, Saksen en Juten niet als een plaag, maar als een verenigd volk dat door God vanuit het continent naar Engeland was gestuurd om precies daar te worden bekeerd. Het maakte deel uit van een door God gewilde ordening. In 1899 werd Beda heilig verklaard. Hij verkreeg de officiële titel van 'Kerkleraar' en is de patroon van wetenschappers en historici. [...]

BENESTUDIUM nr. 16 – ed. december 2025 Duitsland/Italië/Sicilië/Nabije Oosten/ 12de-13de eeuw

Wilfried Detobel

FREDERIK I VAN HOHENSTAUFEN, DE MESSIASKEIZER IN HET VERWEER TEGEN DE PAUSELIJKE THEOCRATIE

De restanten van het West-Romeinse keizerrijk die Frederik II in de 13de eeuw aan beide zijden van de Alpen ten deel vielen, waren politiek, maatschappelijk en cultureel erg heterogeen. De Duitse landen met daarbij de Elzas en delen van Zwitserland waren feodaal gestructureerd met machtige aartsbisschoppen en rijksgroten. Een college van keurvorsten verkoos de Rooms-Duitse koning. In Noord-Italië stonden de rijke handelssteden fel op hun autonomie en zelfbestuur. Het Normandische Sicilië en Zuid-Italië vormden een culturele smeltkroes van Byzantijnen, Longobarden, Arabieren en Normandiërs die er beurtelings in de eeuwen voorheen het bestuur uitmaakten. Volgens vele denkers van die tijd kon men enkel in vrede en orde samenleven in een gecentraliseerde feodale staat onder een strenge vorst. Zoniet verviel men overal in geschillen en anarchie.

Geboren in Sicilië zal Frederik (Federico II di Svevia) als 'rex' en daarna 'imperator' bijzonder aan Italië verknocht blijven en er het grootste deel van zijn tijd en energie besteden. Bij zijn aanblik van het Heilig Land riep hij naar verluidt uit dat het duidelijk was dat Jahweh geen kennis had van Sicilië en Apulië. Was dat wel het geval geweest, dan had Hij niet zo hoog opgegeven met het aan Mozes 'Beloofde Land'.

In moderne biografieën ontrolt Frederiks levensloop zich als een sneltrein van gebeurtenissen steunend op oorkonden en kronieken. Vele kroniekschrijvers waren hem echter bij leven vijandig gezind. Hun sensationele verhalen hadden zij dikwijls enkel van horen zeggen. Bij ontstentenis van een hofbiograaf blijft er weliswaar de officiële correspondentie van de keizer en van de pausen. Die geschriften blinken eveneens uit in partijdigheid en overdrijving tijdens het langdurige conflict. Vooreerst behelsde dit vooral de investituurstrijd over de benoeming van bisschoppen. Daarnaast was er de verdeeldheid bij zowel de Duitse adel als in de Noord-Italiaanse steden tussen pausgezinde Welfen en keizersgezinde Ghibellijnen. In zijn relatie met pausen kreeg Frederik II als weeskind te maken met zijn voogd Innocentius III, daarna met als evenknie Honorius III, en later met Gregorius IX en Innocentius IV als hardnekkige vijanden. Voor sommige historici geldt keizer Frederik II von Staufen als een van de weinige middeleeuwse heersers met moderne ideeën. Ongetwijfeld heeft dit te maken met zijn invoering van de 'Constituties van Melfi', een staatsmodel voor het koninkrijk Sicilië gegrondvest op gerechtigheid en orde, en de eerste wereldlijke rechtscodificatie in de middeleeuwen. Meer diplomaat dan krijgsheer, en cultureel vooruit op zijn tijd, toont Frederiks politiek nog altijd behoudsgezinde en wreedaardige trekjes. Bijgenaamd 'Stupor Mundi' verbaasde hij door zijn complexe persoonlijkheid zijn christelijke tijdgenoten in een groot gedeelte van Europa en tevens de moslims in het Nabije Oosten en Noord-Afrika.

[...]

Dick van Niekerk

LEONARDO DA VINCI, EN DE CONTOUREN VAN ZIJN LEVENSTIJD

Schilder en tekenaar, beeldhouwer en architect, uitvinder, waterbouwkundig en militair ingenieur, natuurkundige en botanicus, scheikundige, anatoom, filosoof, schrijver, componist en cartograaf: Leonardo da Vinci was het allemaal! Hij was evenwel nog meer, namelijk de belichaming van de overgang in Italië van de vroege naar de volle renaissance, een tijdperk waarin de mens uitgroeide van een anonieme cel in een feodale samenleving tot een autonoom geestelijk individu.

Alles stond voor Leonardo ter discussie, alles moest worden bevraagd en onderzocht, alles was in beweging en alles vernieuwde zich. Op indrukwekkende wijze kregen onder zijn handen talloze items uit diverse disciplines een andere vorm. Zijn vernieuwingselan kende geen grenzen en zijn werken hebben tot in onze tijd hun schaduwen of zelfs meer vooruitgeworpen. Wanneer u dit zo leest, zult u waarschijnlijk beamen dat het een hachelijke zaak is om Leonardo in enkele pagina's te doen herrijzen. En toch ondernemen we een beschouwelijke poging in de vaste overtuiging dat hij ons als veelzijdig fenomeen nog steeds ingrijpende feiten en gedachten heeft te melden.

Daarbij maken we in dit essay één restrictie: zijn vaak overbekende schilderijen laten we grotendeels buiten beschouwing. We richten ons op zijn andere facetten als *uomo universale* en vooral op de invloed die hij uitoefende op het antropocentrische beschavingsideaal van zijn tijd.

[...]

Yves Van Buyten & Willy Vanderzeypen

PETER I DE GROTE, HERVORMER VAN RUSLAND TOT KEIZERLIJKE NATIE

Peter wordt geboren in het Kremlin op 9 juni 1672. Zijn moeder is de tweede echtgenote van de grootvorst Aleksej Michailovitsj Romanov, die als tsaar regeerde van 1645 tot 1676, en de eerste was uit het Huis Romanov. Aleksej verwierf tijdens een oorlog met het Pools-Litouwse Gemenebest het gebied van Smolensk en de streek ten oosten van de Dnjepr met de stad Kiev. Peter en zijn moeder Natalia Narysjkina komen na zijn vaders dood ongedeerd uit de bloedige opvolgingsstrijd te Moskou.

Tijdens zijn adolescentie verblijven ze zo discreet mogelijk op het platteland. De zeer lange en magere Peter bruist van energie, houdt van spelen met loden soldaatjes en zeilen. Hij is erg leergierig om meer te weten over de cultuur en de technologie in westerse mogendheden en hij gaat dat tijdens een langdurige rondreis met eigen ogen bekijken. Hij wordt ook zeggend incognito gesignaleerd in Zaandam en Amsterdam.

Zijn daadwerkelijke regering begint pas na de dood van zijn moeder in 1694 en die van zijn oudere halfbroer Ivan twee jaar later. Het hoofddoel van Peters politiek was de versterking van de Russische staatsmacht, vooral gebaseerd op de modernisering van het leger en de vloot. Vanaf 1700 en het uitbreken van de Grote Noordse Oorlog is zijn aandacht vooral gericht op aartsvijand Zweden. Zijn gewaagde militaire campagnes verkeren voortdurend op de snijlijn van succes en faling. Tijdens Peters regering begon alleszins de vorming van de imperiale Russische natie naar westers model, met onder meer een groter geografisch bereik naar de Baltische Zee en de bouw in de Neva-delta van een nieuwe hoofdstad ex nihilo: het wereldberoemde Sint-Petersburg.

Peters excentrieke persoonlijkheid en ook zijn atypische binnenlandse regering met draconische decreten, blijven tot op vandaag onderzoekers, lezers en politici fascineren. Zijn denken en handelen voeden geleerde cultuurhistorische controversen en nationalistische passies. De bewaarde bronnen uit zijn tijd waren net zoals voordien stevast doordrongen van propaganda, met een ongegeneerde recuperatie door de schrijvers van mythen, epen en sagen. De auteurs waren vanuit hun politiek pragmatisme in staat om plots het tegenovergestelde te verdedigen. Zij schreven nog altijd in het Kerkslavisch dat niet overeenkwam met de spreektaal, een communicatieprobleem waarvan Peter I zich bewust was en een simplificatie decreteerde.

Bij Peter en de door hem opgerichte Russische bureaucratie van verdienstelijke burgers en niet langer enkel aristocraten, en bij een deel van de intellegentsia met die uit Kiev in een hoofdrol, ontstond een supra-regionaal gemeenschapsbesef. In het proces van dergelijke subjectieve natievorming is het hebben van een gemeenschappelijke geschiedenis een voorname factor. Daar zorgde hij voor door zijn stimuleren van vertalingen van westerse traktaten en die te laten editeren, of de stichting van de Academie voor Wetenschappen en Kunsten in Sint-Petersburg. Het is verwonderlijk dat de Al-Russische keizer Peter na zijn zeer avontuurlijk leven niet ergens ver van huis verongelukte, verdronk, sneuvelde of werd vermoord, maar in bed stierf aan uremie.

[...]

Dick van Niekerk

DIMITRI OBOLENSKY, EEN RUSSISCHE PRINS EN BRITSE PROFESSOR OVER DE BOGOMIELEN

De Nederlandse schrijver Bram Moerland was voor mij de eerste die in een mail reageerde op het overlijden in augustus 2010 van de katharen-specialist bij uitstek, Jean Duvernoy. Hij roemde de Fransman als de 'vader van de moderne katharenstudie' en prees hem om zijn eruditie, nuchtere aanpak en historische betrouwbaarheid. Bij het schrijven van artikelen en boeken was Duvernoy voor Bram steeds een stille en inspirerende gids op de achtergrond geweest. Zo ongeveer luidde de waarderende reactie van wijlen Bram Moerland.

Wat Duvernoy voor Moerland heeft betekend, was voor mij de Russisch-Britse prins en academicus Dimitri Obolensky (1918-2001). Tijdens de voorbije twintig jaar van studie en publicaties over het bogomilisme vormden zijn onderzoeksresultaten telkens een onmisbaar oriëntatiepunt. Wanneer een collega me vroeg naar een boek waarin hij op compacte wijze betrouwbare en overzichtelijke informatie over de bogomielen kon vinden, aarzelde ik niet: 'The Bogomils' van Obolensky.

'Obolensky?', hoor ik u zeggen, 'Die naam komt me absoluut niet bekend voor.' Hij behoorde tot de wetenschappelijke richting van de byzantinologie en is altijd breed gerespecteerd geweest. Toen ik de organisatoren van een colloquium in Polen voorstelde om een portret van deze unieke persoon en wetenschapper te presenteren, stemden ze meteen in. Opmerkelijk is dat na zijn verscheiden in 2001 bijna alle necrologieën zijn verdiensten als byzantinoloog breed uitmeten, maar dat er vrijwel geen aandacht is voor zijn werken over het bogomilisme.

In samenwerking met de redactie van BeNestudium is dit essay een aangepaste en vermeerderde versie van een in mei 2023 voor vakgenoten uitgesproken inleiding tijdens de 'Colloquia Ceranea V' aan de Universiteit van Łódź in Polen. De levensschets van Obolensky leest soms als een roman.

Aansluitend hebben we het over het belang van de byzantinologie en hoe dat momenteel zit met de beoefening in Nederland en in België. De Lage Landen hebben een lange traditie en internationale reputatie in het veld van de late oudheid en de vroege middeleeuwen. Die akker wordt ook in de 21ste eeuw nog altijd historisch-wetenschappelijk bewerkt en bezaaid.

[...]

BENESTUDIUM nr. 16 – ed. december 2025

Duitsland/ 20ste eeuw

Wilfried Detobel

THEODOR W. ADORNO, DE THEORETICUS VAN DE NEGATIEVE DIALECTIEK

Het filosofische denken van Theodor Wiesengrund Adorno situeert zich als een voortzetting in de lijn van de Duitse filosofen Kant, Hegel en Marx. Hij herneemt door hun ontwikkelde concepten maar hij staat behoorlijk kritisch tegenover meerdere van hun gezichtspunten. Zelf geen econoom maar socioloog vindt Adorno het economische aspect bij Marx te overheersend. Hij verschuift zijn focus liever naar de sociale dynamiek binnen de samenleving. Het klassegevoel is voor hem trouwens voorbijgestreefd. Het is immers grotendeels opgegaan in totalitaire systemen zoals het stalinisme en het nazisme.

De filosofie dient niet zoals Marx voorstond om de wereld te veranderen aangezien die poging faliekant is afgelopen. Voor Adorno kan de filosofie enkel puur analytisch en beschrijvend voortleven. Haar taak bestaat erin alles en dus ook zichzelf te bekritisieren. De voorgestelde techniek is zijn negatieve dialectiek.

Adorno's denken is in veel opzichten nauw verbonden met zijn eigentijdse geschiedenis en dan vooral ten aanzien van de bewustwording en verwerking van de Holocaust. Hij gaat echter

verder en is in hart en nieren een wijsgerig-sociologische maatschappijcriticus. Hij behandelt vraagstukken zoals: op welke wijze draagt de 'cultuurindustrie' bij aan de handhaving van machtsverhoudingen in de maatschappij en het daarmee gepaard gaande onrecht? Hoe komt het dat het revolutionaire vuur is uitgedoofd?

Als enig kind in een welvarende Duitse familie genoot Adorno een veelzijdige vorming: socioloog, sociaal-psycholoog, kunsthistoricus, musicoloog, pianist en componist van koorwerken en liederen. Zijn interdisciplinair onderzoek omvat ook de esthetica en de populaire cultuur. Hij begint zijn filosofische productie voor de Tweede Wereldoorlog. Samen met zijn boezemvriend, medeauteur en redacteur van revues Max Horkheimer en ook Herbert Marcuse kent Theodor Adorno tot in de jaren '60 een grote populariteit.

[...]

Willy Vanderzeypen et alii

BRAM MOERLAND, CULTUURFILOSOOF, VERTALER, EN GEBOREN VERTELLER

In dit eerbetonend 'essay' komen meerdere commentatoren van onze werkgroep aan het woord. Allen hebben zij de Zeeuwse Bram Moerland (1939-2025) van nabij gekend. Zij hebben zijn eigengereide werken over het antieke gnosticisme en het middeleeuwse katharisme met argusogen gevolgd. Toch is het postuum vooral Bram zelf die door onze citaten uit een interview en uit zijn bijwijlen poëtische geschriften de meeste ruimte krijgt.

[...]